

MUHAMMED B. MAHMÛD B. SALİH B. HASAN et-TRABZÛNÎ el-MEDENÎ VE RUSEYYİLE^{TUN} fî BEYÂN AL-'ALFÂZİ'L-LETÎ YESTEVÎ FÎHA'L-MUFRED^U VE'L-MUSENNÂ VE'L-CEM'^U VE'L-MUZEKKER^U VE'L-MUENNES İSİMLİ RİSALESİ

Murat SULA*

ÖZET

Bu makâle, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Muhammed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzûnî el-Medenî'nin (ö.1200/1787) hayatı, Arap Dili konulu eserlerinin yanında diğer alanlarda kaleme aldığı çalışmalar ile ikinci bölümün konusunu teşkil eden risâlenin tanıtımı, muhtevâsı, kaynakları, önemi, müellifin metodunun yanında çalışmada takip edilen yöntem hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin tahkikli metni sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhammed el-Medenî, Müzekker, Müennes, Osmanlı, Trabzon.

MUHAMMED B. MAHMÛD B. SALİH B. HASAN et-TRABZÛNÎ el-MEDENÎ AND HIS WORK; RUSEYYİLE^{TUN} fî BEYÂNİ'L-'ALFÂZİ'L-LETÎ YESTEVÎ FÎHA'L-MUFRED^U VE'L-MUSENNÂ VE AL-CEM'^U VE'L-MUZEKKER^U VE'L-MUENNES

ABSTRACT

This paper, consists of two sections. In the first section, we have given knowledge about the life of Muhammed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzûnî el-Medenî (d. 1200/1787), his books in the Arabic language and other works known-unknown, about the content of *risâle* that put of forward in the second section. In the second section, we

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâğatı. e-posta: murat.sula@deu.edu.tr

Not¹: Bu çalışmada, Arapça orijinali eser isimlerinin Türkçe karakterlerle yazımında, Arapça orijinal adlarında geçen *dâd* [ض] harfi, *ba* [بعض] kelimesinin dışındaki yerlerde “d” harfi ile gösterilmiştir. el-Mevdû'ât [الموضوعات] gibi.

Not²: Makalede istifade edilen web sayfasında zikredilen müellife âit olduğu belirtilen eserler, Süleymaniye Kütüphanesi'ne gidilerek tarafımızdan yerinde görülmüş ve incelenmiştir.

have presented the full text of *Ruseyyile^{l'm} fi beyâni'l-elfâzi'lletî yesterî fiha'l-mufred^l ve'l-musennâ ve'l-cem^l ve'l-muzekker^l ve'l-muennes* that we have sought to critical edition.

Key Words: Muhammed el-Medenî, Masculine, Feminine, Ottoman, Trabzon.

GİRİŞ

Arap Dili ve Edebiyatı tarihi incelendiğinde, Arap Dili'ne dâir sözlük çalışmalarının, başta Kur'ân'ın doğru anlaşılması gibi dînî bir amaç uğruna Garîbu'l-Kur'ân vb. eserlerin te'lîfi ile başladığı ve bu alanda ilk eser sahibinin İbn Abbas (ö. 68/687) olduğu muhtelif kaynaklarda belirtilmektedir. Bu amaçla başlayan Arap dili sözlük çalışmaları birkaç evreden geçerek olgunluk derecesine ulaştığı görülmektedir.

Bunlardan birinci aşama, hicrî birinci yüzyılın sonlarında kurrâ ve muhaddislerin öncülüğünde Basra'da dağınık vaziyette kurulan ders halkalarından dille ilgili malzemelerin derlenmesi faaliyetlerinden ibârettir.

İkinci aşaması, âlimlerin, dil ve şiir konularında bildiklerini kurrâ ve muhaddislerin meclislerine sunmak üzere Basra'daki ders halkalarına gruplar halinde gelen Mirbed bedevîleriyle temas kurulmasıyla başlayan ancak söz konusu bedevîlerden bir kısmının Basra'da uzun süre ikâmet etmesi sonucu dillerinin bozulmasıyla kendilerine duyulan güvenin yok denecek kadar azalması neticesinde dil bilginlerinin çöllere yolculuk yapmaya başlamaları ile devâm eden süreçten oluşmaktadır.

Üçüncü aşama ise Ebû Amr b. el-‘Alâ (ö. 154/770), Yunus b. Habîb (ö. 175/791) Halefu'l-Ahmer (ö. 180/796) tarafından başlatılan ve kendisiyle el-Kisâi (ö. 189/804) arasında geçen bir konuşmada dil konusundaki bilgisini “*Hicaz, Necd ve Tehâme çöllerinden*”¹ aldığını belirtmesi üzerine aynı yolu deneyen el-Kisâi², ardından el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), el-Asma’î (ö. 216/831), Ebû Zeyd (ö. 215/830), Ebû ‘Ubeyde (ö. 210/825) ve Ebû Ubeyd (ö. 223/837) gibi âlimler tarafından devâm ettirilen çöle yolculuklardır³.

Ahmed Emin, bu üç aşamayı şöyle açıklar:

Birincisi: “*Bir muhaddisin abdest, alışveriş ve mîras konusunda hadîs dinlemek üzere yolculukta bulunması gibi, dil âlimlerinin de yağmur ve kılıç isimleri, zîrâat, bitki vb.*

¹ Ebu'l-Berekât b. el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, (thk.: İbrahim es-Samerrâî), Bağdat trs., s. 59.

² el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 59

³ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 73.

alanlarda kelimeler dinlemek ve onları kayda geçirmek üzere yolculukta bulunarak uygun kelimeleri toplamaları”⁴;

İkincisi: *İmâm Mâlik’in (ö. 179/795) el-Muvatta’ında yaptığı gibi, bir muhaddisin namaz hakkındaki hadîsleri toplayıp “Namaz Kitabı”, alışveriş konusundaki hadîsleri derleyip “Alışveriş Kitabı” adını vermesi gibi, tek bir konuyla ilgili kelimelerin bir eserde toplanması⁵;*

Üçüncüsü: *“Kelimenin anlamını araştırmak isteyen mürâcaat edebileceği ve Arapça’ya dâir kelimeleri içeren özel tarzda veya alfabetik olarak kaleme alınan kapsamlı Arap dili sözlüklerinin oluşturulması” aşamalarıdır⁶.*

Sözlük çalışmalarının ilk nüveleri Kur’ân’ın gariplerini açıklamaya yönelik olarak başlamış olsa dahî bu dönemde belli konularda te’lîf edilen konulu lügatler, ikinci ve üçüncü aşamadaki eserlerin asıl malzemelerini teşkil etmektedirler. Daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilen lügat çalışmaları, metot yönüyle genelde ilk üç aşamada kaleme alınan eserlerle benzerlik arz etmektedirler. İçerik açısından bu çalışmalar, modern bilimlerin gelişmesiyle ihtiyaç duyulan yeni terimleri de ihtivâ edenler hariç tutulursa, klasik eserleri aşamadıkları bir gerçektir. Bu tür çalışmaların içeriklerini teşkil eden kelimeler, takip edilen metotlara göre ilgili maddelerde kullanılarak, ilk dönem eserlerde derli toplu olan bu malzemenin dağılmasına sebep olmuştur.

Yazar el-Medenî, ilk dönem çalışmaları gibi konulu bir risâle ortaya koymaya gayret etmiştir. Ancak bunun, bahsedilen konulu çalışmalardan en bariz farkı, yolculuk neticesinde değil masa başında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Tespitlerimize göre bu çalışma, isminden de anlaşılacağı gibi, alanında ilk olması hasebiyle orijinalliğinin yanında ilgili konu kapsamına giren lafızlar hakkında toplu bilgi vermesi ve bu konuda farklı eserlerdeki fikirlere ulaşmayı kolaylaştırması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

Risâlenin, bahsedilen husûsiyetlerinin yanında, müellifi Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî’nin gerek hayatı gerekse eserleri hakkında kâfi derecede bilgiyi hâvî Türkçe bir çalışmanın tespit edilememiş olması, böyle bir makâlenin kaleme alınmasını zorunlu kılmıştır. Makâle, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazarın hayatı, başta Arap dili ve belâğatı olmak üzere diğer alanlarda da bilinen ve ilk defa tespit edilen eserlerin tanıtımı ile tahkîki yapılan risâlenin, muhtevâ ve kaynaklar açısından değerlendirilmesi, yazarın çalışmada takip ettiği metot bakımından risâlenin tahlîli ile metnin tesisinde uygulanan yöntem

⁴ Ahmed Emin, *Duba’l-İslâm*, Kahire 1964, II/263-264.

⁵ Ahmed Emin *Duba’l-İslâm*, II/264.

⁶ Ahmed Emin *Duba’l-İslâm*, II/265.

hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise risâlenin tahkikli metni sunulmuştur.

I. BÖLÜM

I. HAYATI

A. Adı, Doğumu ve Nisbesi

Kaynaklarda et-Trabzûnî'nin hayatı hakkında fazla malûmat bulunmamaktadır. Bu durum bizi, yazarın eserlerinden hareketle değerlendirmelerde bulunmaya sevk etmiştir. Gerek kendisinin kaleme aldığı eserlerinde⁷ gerekse kaynaklarda⁸ bildirilenler birleştirildiğinde müellifimizin tam adı; Muhammed b. Mahmûd b. Sâlih b. Hasan şeklinde olduğu tespit edilmektedir. Yazar, eserlerinde; el-Mekkî, el-Medenî ve et-Trabzûnî şeklinde üç farklı nisbe kullanmaktadır. Müellifin, istinsah ettiği **Nazmu'd-Dureri's-seniyye fi sûreti Hayri'l-beriyye** [نظم الدرر السنية في سيرة خير البرية] isimli eserin istinsâh kaydında kullanmış olduğu *et-Trabzûnî mevliden* [الطربوزاني مولداً] ifâdesinden onun, Trabzon'da doğmuş olduğunu anlıyoruz⁹. Ne var ki onun, bu kayıtlarda doğum tarihini zikretmemesi, bu noktanın açıklığa kavuşturulmasını güçleştirmektedir. Ancak Bursalı Mehmed Tahir, vefat yılı olarak 1123/1712

⁷ el-Medenî, *Tuhfetu'l-ihvâr fî beyâni'l-belâk ve'l-harâm mine'l-hayevân*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 402, vr.: 1^b)'da eş-Şeyh Muhammed b. Mahmûd, *ed-Dureru's-semîne fî fedâilî'l-âyât ve's-suveri'l-azîme*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041, vr.: 215^b), *Risâletü'm fî hukmî'd-dubân*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041, vr.: 173^b), *Risâletü'm şerhi'l-esmâi'l-husnâ*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1032, vr.: 8^a) ve *Ruseyyile'm fî-mâ yete'addâ ve yelzem*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041, vr.: 111^b)'de eş-Şeyh Muhammed el-Medenî, *Risâletü'm fî reddi men kâle: 'İbda'u'l-Fâtîha li-rûbi fulânin fa-kad 'esreke'*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041, vr.: 195^a)'de eş-Şeyh Muhammed b. Mahmûn el-Medenî şeklinde geçmektedir.

⁸ el-Medenî, *İcâzet/Mecmua*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, No: 1070, vr.: 97^b; İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî, *İdâbu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an 'esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, İstanbul 1364/1945, I/239, 450; İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn: 'Esmâ'u'l-mu'ellifîn ve 'âsârü'l-musannifîn*, İstanbul 1951, II/345; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1914, I/167; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-'A'lâm: Kâmûsu terâcum li 'eşherin mine'r-ricâk ve'n-nisâ' mine'l-'Arabî ve'l-muste'rabîr ve'l-muste'şrikân*, Beyrut 2002, VII/89.

⁹ el-Medenî, *Nazmu'd-Dureri's-seniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1071, vr.: 71^a.

tarihini¹⁰ zikretmektedir. Ne var ki tespit edilebilen eserlerinden en geç tarihli olanlar¹¹ dikkate alındığında bu tarihin, kesin olmamakla birlikte, vefât değil doğum yılı olarak kabûl edilmesinin daha makûl olduğu tarafımızdan düşünölmektedir.

Müellifin, eserlerinde kullandığı el-Mekkî¹² ve el-Medenî nisbelerinden, el-Medenî ile tanınmış olması, Medîne’de, Mekke’den daha fazla kalmasından ya da bir şekilde bu nisbeyle tanınmasından kaynaklanmış olduğu tahmin edilebilir. Bunun yanında el-Medenî, doğum yerine âdiyetini belirtmek için et-Trabzûnî nisbesini kullanmayı ihmâl etmez. Hatta bir eserinde **el-Atrabezundî** [الأطربزندی] ismi hakkında; “Rum yönetiminin meşhur şehirlerinden biri olduğunu, fakat günümüzde ise **Derâbzân** [درابزان], **Tarabzân** [طرابزان] veya **Tarabzûn** [طرابزون] şeklinde kullanılmaktadır” şeklindeki bilgilere yer vermektedir¹³.

B. Tahsîli

Müellifin tahsîli konusu da hakkında yeterli bilgi elde edilemeyen mevzûlardandır. Osmanlı coğrafyasında doğmuş olması, onun, döneminde yaygın olan eğitim sisteminden geçtiği muhakkaktır. Ne var ki ilk tahsiline nerede başladığı ve kimlerden dersler aldığı tespit edilememektedir. Ancak müellifin, istinsah ettiği **Nazmu’d-Dureri’s-seniyye** isimli eserin istinsah kaydında kullandığı “... *el-Kostantîniyyi terbiyye*¹⁴ [القسطنطيني تربية] ...” ifâdesinden hareket edildiğinde, onun, İstanbul’a ya tek başına veya âilesiyle birlikte göç ettiği ve burada tahsiline devâm ettiği düşünölebilir. Ancak hiçbir kaynaktaki âilesi hakkında bilgi verilmemiş olması bu konuda yorumu güçleştirmektedir. Bunun yanında söz konusu ifâdede geçen “*terbiyyeten*” kaydını, bilgi ve görgünün ilerletilmesi anlamında düşünürsek onun, ilk tahsiline Trabzon’da başlamış olduğunu ve öğrenimini belli bir seviye getirdiğini söyleyebiliriz. el-Medenî’nin eğitimi konusunda bize en sağlam bilgileri veren şüphesiz onun icâzetnâmeleridir. Bu belgelere göre Muhammed el-Medenî, Mekke ve

¹⁰ Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

¹¹ Yazar, 1195/1781 tarihinde iki eser kaleme almıştır. Bunlardan biri Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1032 numarada kayıtlı olan *el-Câmi’u’l-a’zam fî esmâ’i Nebiyyine’l-mu’azzam*; ikincisi ise 1358 tarihinde Haydarâbâd’da basılmış olan *el-İthâfâtü’s-seniyye* isimli eserleridir.

¹² el-Mekkî nisbesi için bkz., *Nazmu’d-Dureri’s-seniyyet fî sîreti Hayri’l-berîyye*, vr.: 1^b.

¹³ el-Medenî, *Tuhfetu’l-ibvân*, vr.: 1^b.

Medîne’de farklı kişilerin derslerine iştirak ederek icâzet almıştır. Mesela o, 1156/1744 Şevvâl başlarında Muhammed b. et-Tayyib el-Fâsî’den (ö. 1170/1757) Buhârî’nin (ö. 256/870) **el-Câmi’u’s-sahîh**’ini kırâat; Muslim b. el-Haccâc’ın (ö. 261/875) **el-Câmi’u’s-Sahîh**’ini semâ, Tirmîzî’nin (ö. 279/892) **Şemâil**’ini dirâyet; Zeyneddîn el-İrâkî’nin (ö. 806/1404) **el-Elfiyye**’sini rivâyet; İbn ‘Akîl’in (ö. 769/1367) **Tavdîhu’n-nahv**’ı ile ‘İsâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. ‘Arabşâh el-İsferayîni’nin (ö. 945/1539) **Şerhu’l-isti’âre**’sini dirâyet¹⁴ ve Receb 1170/1757 tarihinde Muhammed b. Hasan b. Hammat’tan (ö. 1175/1726), hocası Abdullah b. Sâlim el-Basî’nin (ö. 1049/1640) birçok eserini kırâat yoluyla¹⁵ ve mescid-i Harâm imamlarından Yahya b. Sâlih el-Hanefî el-Mekkî’den (ö. ?) de bazı kitapların rivâyetiyle ilgili¹⁶ icâzet aldığı belirtilmektedir.

C. Görevleri ve Seyahatleri

Müellifin, tahsiline dâir verilen bilgilere göre, onun, İstanbul hâricinde uzun zaman yaşadığı anlaşılmasına rağmen bu dönem zarfında bir resmî görev üstlenip üstlenmediğine dair herhangi bir malumata rastlanamamıştır. Ancak, **Cem’u’l-fusûl ve’l-fevâid fî târihi Beyti’l-harâm** [جمع الفصول و الفوائد في تاريخ قد نجز الكتاب على يد جامعه الشيخ مُحَمَّد المدني سنة أربع وتسعين ومائة وألف في آخر شعبان يوم الأربعاء بين الظهر والعصر في جامع السلطان سُلَيْمَانَ خان عليه الرحمة والرضوان¹⁷ bilgiye göre, 1194/1780 tarihinde Süleymaniye Camii’nde ve **ed-Dureru’s-semîne fî fedâ’ili’l-âyâti ve’s-suveri’l-‘azîme** [الدرر الثمينة في فضائل الآيات والصور العظيمة]¹⁸ ismini taşıyan başka bir eserini ise, yine eserin ferâğ kaydına göre, Süleymâniye Medrese’lerinin birinde¹⁹ kaleme almış olması, yazarın, İstanbul’da bulunduğu dönemlerde, bazı resmî vazîfeler üstlendiği tahmini yürütmemize imkân vermektedir. Bu iki kayıta herhangi bir görevinden açıkça bahsedilmemesine rağmen Bağdatlı İsmâil Paşa, tarih belirtmeksizin, müellifin, İstanbul’a dönüşünden sonra Süleymâniye’de

¹⁴ el-Medenî, İcâzet/Mecmua, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, No: 1070, vr.: 96b.

¹⁵ el-Medenî, İcâzet/Mecmua, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, No: 1070, vr.: 97b.

¹⁶ el-Medenî, İcâzet/Mecmua, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, No: 1071, vr.: 99b.

¹⁷ el-Medenî, *A.g.e.*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1050, vr.: 78a.

¹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041’de (vr.: 215b-260b) yer almaktadır.

¹⁹ el-Medenî, *A.g.e.*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, No: 1050, vr.: 78a.

hâfız-ı kütüblük ve müderrislik görevlerinde bulunduğunu belirtmektedir²⁰. Muhtemelen söz konusu eserleri de bu görevleri esnâsında kaleme almıştır. **ed-Dureru's-semîne** isimli eserini 1169/1756 tarihinde te'lifi, 1170/1757'de Muhammed b. Hasan b. Hammât'tan icâzet alışı ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın "İstanbul'a dönüşünden sonra" şeklindeki kaydı birlikte değerlendirildiğinde onun, bahsi geçen görevinden önce İstanbul hâricinde bulunduğu ve kısa bir süre sonra tekrar Medîne'ye gittiği anlaşılmaktadır. Müellif el-Medenî, **Risâletu Nefehâtî'l-kurbi ve'l-ittisâli bi-isbâti tasarrufi evliyâi'llâhi te'âla ve'l-kerâmeti ba'de'ntikâli's-seyyidi'l-Hamevî'yyi'l-hanefî**²¹ [رسالة نفحات القرب والاتصال بإثبات تصرف أولياء الله تعالى والكرامة بعد انتقال السيد الحموي الحنفي] isimli eserini kaleme alma sebebinin açıklayan " ... وبعد، فقد جرى في المجلس العالي مجمع المفاخر والمعالي " مجلس سيد الوزراء حقا المؤيد من السكاء صدقا الوزير عبد الرحمن باشا، بلغه الله من الخيرات ما شاء "الكلام على كرامات الأولياء وأنها هل تقطع بالموت" cümlelerinden²² onun, hangi görevle olduğu belli olmasa da, vezirler toplantısında yer aldığı ve üst düzey devlet ricâli ile dirsek temasında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed el-Medenî'nin, eserlerinde kullandığı bası ifâdelerinden, onun, İstanbul, Mekke ve Medîne'nin dışında farklı yerlere seyâhatte bulunduğu görülmektedir. Zira onun, **Nazmu'd-Dureri's-seniyye fi sûreti Hayri'l-beriyye** [نظم الدرر السنية في سيرة خير البرية] adlı eserlerinin ferâğ kaydındaki " والشامي "والقُدسي إقامة" kaydına göre, Şam ve Kudüs'te bir müddet kaldığı ve aynı yerdeki "والماشي في أرض الله سياحة" şeklindeki diğer bir ifâdesine göre de çok seyahat eden birisi olduğu konusunda bize bilgi sunmaktadır²³.

D. Şahsiyeti ve İlmî Kişiliği

Muhammed el-Medenî'nin ilmî kişiliğini belirleyebilmek için eserlerinde kullandığı bazı kayıtların dikkate alınması gerekmektedir. O, bütün eserlerine, Allah'a hamd Resûlüne salât ve selâm ile başlayarak konuya giriş yapar. Ayrıca o, kendisinin değersiz ve günahkâr, Allah'ın lütuf ve inâyetine çokça muhtaç, ve O'na itâakâr olduğunu belirtmek için de *el-fakîr*²⁴ [الفقير], *el-hakîr*²⁵ [الحقير], *el-muzârib*²⁶ [المدنّب] ve *ez-zelîl*²⁷ [الذليل] vb. sıfatlara yer verdiğini görüyoruz. Bu

²⁰ el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-ârifîn*, II/345; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm*, VII/84.

²¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye No: 1041'de (vr.: 206^a-211^a) kayıtlıdır.

²² el-Medenî, *Risâletu Nefehâtî'l-kurbi ve'l-ittisâli bi-isbâti tasarrufi evliyâi'llâhi te'âla ve'l-kerâmeti ba'de'ntikâli's-seyyidi'l-Hamevî'yyi'l-hanefî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041, vr.: 206^b.

²³ el-Medenî, *Nazmu'd-Dureri's-seniyye*, vr.: 27^a.

ifâdelere göre onun, mütevazi ve alçak gönüllü bir yapıya sahip olduğunu ve kendisini değersiz bir kul olarak gördüğünü söyleyebiliriz. el-Medenî'nin kendisini bu şekilde değerlendirmesinde onun tasavvufî yönünün etkili olduğu muhakkaktır. Müellifin, tasavvufla bağlantısı olduğunu her eserinde kullandığı **eş-Şeyh**²⁴ sıfatından ve tasavvufta önemli bir mevkide bulunduğunu ise ledunnî ilme sâhip olduğunu; **Risâle fi beyân'ı-eddâd** [رسالة في بيان الأضداد] da yer verdiği “حياه الله من العلم اللدني”²⁵: *Allah (cc) ona ledünnî ilimden lütfetti?*, **‘Ucâletu’z-zâd fi şerhi Zuhri’l-me‘âdi fi mu‘aradati Kasîdeti Bânet Su‘âd** [عجالة الزاد في عجالة الزاد في عجالة الزاد: حياه الله العلم اللدني] “Allah (cc) ona ledünnî ilmi (nden) bahşetti?”²⁶ ve **Risâle fi hükmî’d-duhân** [رسالة في حكم] [الدخان] da²⁷ رزقه الله بطفه من علمه اللدني”²⁷: *Allah (cc), ona lütfî sâyesinde ledünnî ilmîyle rızıklandırdı?* anlamlarındaki ifadelerinden anlıyoruz. Görüldüğü üzere müellif, kullandığı bu ifâdelerde mensûbu bulunduğu tarîkata dâir hiçbir bilgiye yere vermemektedir. Bununla beraber Bursalı Mehmed Tâhir, onun Kâdirî tarîkatı müntesiplerinden olduğunu belirtir²⁸.

Onun amelî yönden mensûbu olduğu mezhebi hakkında bilgi veren kayıt ise eserlerine kendisinin de kullandığı el-Hanefî [الحنفي] nisbesidir. Ancak onun söz konusu mezhebe mensûbiyeti, başka mezhebe mensup ulemadan ders almasına veya onların eserlerini okumasına engel olmamıştır. Zira onun tahsîl hayatı incelendiğinde el-Medenî'nin, Muhammed b. Hasan Hammât'an Şâfiî mezhebine mensup hocası Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin eserleri ile ilgili icâzet aldığı görülmektedir. Onun böyle bir yol izlemesinde mezhebî bir taassubu olmadığını düşünmenin yanında tasavvufî yönünün de etkili olduğu varsayılabılır.

el-Medenî'nin ilmî şahsiyetinin her yönüyle ortaya konabilmesi, eserleri üzerinde yapılacak ilmî araştırmaların sonuçlarının titiz bir tahlili ile mümkün olabilecektir. Ancak gerek icâzetleri gerekse kaleme aldığı ve istinsah ettiği eserleri incelendiğinde onun temel İslâmî bilimler alanında geniş bilgiye sâhip

²⁴ Örnek olarak bkz., el-Medenî, *Cem'ul-fusûl ve'l-fevâid fi târihi Beyti'l-barâm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1050, vr.: 78^a; el-Medenî, *'Ucâletu'z-zâd fi şerhi Zuhri'l-me'âd fi mu'aradati Bânet Su'âd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1050, 79^b.

²⁵ el-Medenî, *A.g.e.*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041, vr.: 103^a.

²⁶ el-Medenî, *Ucâletu'z-zâd*, vr.: 256^a.

²⁷ el-Medenî, *A.g.e.*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041, vr.: 173^b.

²⁸ Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

olduğu ayrıca coğrafya, tıp, neseb, eğitim gibi tabîi ve diğer sosyal ilimlere de merak duyduğu, başta tasavvuf olmak üzere, **Risâletu Nefehâtî'l-kurb'**un yazılış sebebi dikkate alındığında, fıkıh sahalarında vukûfiyetinin ileri derecede geniş vizyonlu bir Osmanlı âlimi olduğu ve bu nedenle de devlet idârecileri tarafından dikkate alındığı söylenebilir.

E. Vefatı

Muhammed el-Medenî'nin vefât tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hayatı hakkında az da olsa malûmatın yer aldığı bazı kaynaklarda²⁹ kaydedilen 1191/1777 vefât tarihi doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü ulaşılabilen eserlerinden en son tarihli olanlara göre, onun 1195/1781 tarihinde hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bağdatlı İsmail Paşa'nın zikrettiği 1200/1787 tarihinin³⁰ onun vefât yılı olarak kabûl edilmesini mümkün kılmaktadır. Zira, şimdilik eldeki bilgilere göre 1195/1781 tarihinden sonra kaleme aldığı herhangi bir eseri bilinmemektedir. Biz de bu bilgilerden hareketle müellifin vefât yılını 1200/1787 şeklinde verdik. Müellifin vefat yerine gelince bu konu hakkında sadece *Osmanlı Müellifleri* sahibi bilgi verilmektedir. Eserin yazarına göre Muhammed el-Medenî, Medîne'de vefât etmiştir³¹.

II. ESERLERİ

A. Arap Dili ve Belağatı ile İlgili Olanlar

1- **Risâle^{unn} fi beyânı evhâmı Sihâhî'l-Cevherî** رسالة في بيان أوهام صحاح [الجوهرى]³²: Bazı kaynaklardaki şekliyle *Risâle^{unn} fi beyânı mâ fi's-Sihâhî mine'l-evhâm* [رسالة في بيان ما في الصحاح من الأوهام] olan³³ bu risâlede müellif, el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1319) *el-Kâmûsu'l-muhîl*'ından, *Tâcu'l-luğâ ve sihâhu'l-'Arabîyye*'nin yazarı İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 393/1003) bazı kelimelerle ilgi verdiği

²⁹ Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, I/13; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-mü'ellifîn: Terâcumu musannifî'l-kutubi'l-'Arabîyye*, Dimeşk 1377/1958, IV/732.

³⁰ Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, II/345; Bağdatlı, *Îdâhu'l-meknûn*, I/239, 450; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/89.

³¹ Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

³² Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, II/ 345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/ 167; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/89.

³³ Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, II/ 345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167 (Eserin adı burada **Risâle fi beyânı mâ-vaka'a mine'l-evhâm mine's-Sihâh** [رسالة في بيان ما وقع من الأوهام من الصحاح] şeklinde kayıtlıdır); ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/89. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041'de kayıtlı mecmuada (vr.: 83b-98a) yer almaktadır.

hatalı bilgileri toplamıştır. 15 varak hacmindeki bu eserde kelimeler, son harfe göre alfabetik olarak düzenlenmiş olup madde başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfası 25 satırdan oluşan yazmada fiziki bir tahribat görülmemektedir.

2- **Risâle^{tun} fi beyâmî'l-eddâd** [رسالة في بيان الأضداد]³⁴: Ta'lik yazı ile kaleme alınmış olan ve zıd anlamlı lafızları ihtivâ eden bu risâlede lafızlar, kelimenin son harfine göre alfabetik olarak sıralanmış olup madde başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfasında 25 satır bulunan risâlenin sonunda, bir kelimenin zıd anlamlı olabilmesi için hangi şartları taşıması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca **Fâide** başlığı altında risâlenin yazımında istifâde edilen birkaç kaynağın adına yer verilmektedir.

3- **Ruseyyile^{tun} fi-mâ yete'addâ ve yelzem** [رسيلة فيما يتعدى ويلزم]³⁵: Geçişli ve geçişsiz fiilleri konu alan risâle, bazı kaynaklarda *Risâle^{tun} fi-mâ yete'addâ ve mâ-lâ yete'addâ* [رسالة فيما يتعدى وما لا يتعدى] şeklinde kayıtlıdır³⁶. Risâlede fiiller, son harflerine göre alfabetik sıraya göre verilmiş olup madde başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

4- **Risâle^{tun} fi'l-musellesâti'l-lugaviyye** [رسالة في المثلاث اللغوية]³⁷: Madde başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış ve metnin muhtelif yerlerinde hareke kullanılmış olan risâlenin hâmişlerde bolca notlar yer almaktadır. Üç bölüm hâlinde tertiplenmiş olan eserin birinci bölümünde kelimenin birinci; ikinci bölümünde orta ve üçüncü bölümünde de son harfine göre müselles olanlara yer verilmiştir. Kelimenin son harfinin harekesine göre müselles olanların sıralandığı üçüncü bölüm ağırlıklı olarak edatlardan oluşmaktadır.

³⁴ Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifîn*, II/ 345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041'deki mecmuada (vr.: 98^a-103^a) bulunmaktadır.

³⁵ Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041'de kayıtlı mecmuâda (vr.: 111^b-113^a) mevcuttur.

³⁶ Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifîn*, II/ 345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

³⁷ Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifîn*, II/ 345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/ 167; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/89 (Buradaki isimde *el-lugaviyye* [اللغوية] kaydı geçmemektedir). Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041'de kayıtlı mecmuada (vr.: 103^b-111^a) yer almaktadır.

5- **Risâle^{tm} fi beyânî mâ-yuzekker^u ve-mâ-yu'ennes** [رسالة في بيان ما يذكر وما يؤنث]³⁸ Müzekker ve müennes kelimeler ile bu konu hakkında önemli bilgilere yer veren müellif, eserini 1182/1769 yılının Rebîulevvel ayının son Perşembe günü ikindiden sonra tamamlamıştır.

6- **Risâle^{tm} fi galatâtî'l-'avâmm** [رسالة في غلطات العوام]³⁹: Halkın Arap dilini hatalı kullanımını konu alan bu risâlede ta'lik yazı stili kullanılmış olup sayfalardaki satır sayısı farklılık göstermektedir.

7- **Mufredât^{un} ve me'ânî kelimât** [مفردات ومعاني كلمات]: Risâle, garîbu'l-Kur'ân türü kelimeler ile bu konularda eserler kaleme alanlar hakkındaki bilgilerden oluşmaktadır⁴⁰.

8- **'Ucâletu'z-zâd' fi şerhi Zuhri'l-me'âd' fi mu'âradat' Bânet Su'âd** [عجالة الزاد في شرح ذخر المعاد في معارضة بانة سعاد]⁴¹ olan bu eserin baş tarafında müellif, kasîde hakkında bilgi vermiştir. Yazar daha sonra, Abdümelik b. Abdusselâm el-Yemenî (ö. 1006/1598) tarafından 999/1591 senesinde kasideye yazılmış olan **'I'dâdu'z-zâd** [إعداد الزاد]⁴² isimli uzunca şerhi, daha anlaşılır olması için, özetleyerek kaleme aldığını belirtmiştir. Muhammed el-Medenî, ele aldığı beyitlerin önce garip kelimeler ile terkiplerin anlamlarına, konuyla ilgili rivâyetlere yer vermiş ardından da beytin irâbını yapmıştır. Yazar, bu eserini 15 Şevval 1190/1777 tarihinde Salı günü ikindiden sonra tamamlamıştır⁴³.

9- **Ruseyyile^{tm} fi beyânî'l-elfâzî'l-letî yestevî fiha'l-mufred^u ve'l-musennâ ve'l-cem^u ve'l-muzekker^u ve'l-muennes** [رسيلة في بيان الألفاظ التي

³⁸ Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1068'da kayıtlı mecmûada (vr.: 227^b-234^a) bulunmaktadır.

³⁹ Risâle, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1068'da mevcut mecmuada (vr.: 234^b-246^a) kayıtlıdır.

⁴⁰ Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1070'da kayıtlı mecmuada (vr.: 43^b-123^a) gözükmektedir.

⁴¹ Bağdath, *Hedîyyetu'l-'ârîfîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167 (Eserin adı burada **Risâle^{tm} fi beyânî musellesât-ı lugaviyye** [رسالة في بيان مثلثات لغوية] şeklindedir).

⁴² Kâtib Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn 'an 'esami'l-kutubi ve'l-funûn*, İstanbul 1941, I/823.

⁴³ Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1050'deki mecmuada (vr.: 79^b-256^a) kayıtlıdır.

[الإتحافات السنية في: يستوي فيها المفرد والمثنى والجمع والمذكر والمؤنث] Makâlenin ikinci kısmını teşkîl eden bu risâle hakkında ayrıntılı bilgi, ayrı bir başlıkta verilecektir.

B. Diğer Eserleri

Muhammed el-Medenî, Arap Dili'nin haricinde birçok konuda eser kaleme almıştır. Burada eserlerin ayrıntılı tanıtımlarına girmeden sadece adları ve tespit edilebilenlerin kütüphane bilgileri verilecektir. Yazarın diğer alanlarda kaleme aldığı çalışmalarını şöylece tasnîf etmek mümkündür:

1- Hadis

a- **el-'İthâfâtü's-seniyye^{tu} fi'l-ehâdîsi'l-kudsîyye** [الإتحافات السنية في الأحاديث القدسية]⁴⁴: 1195/1781 tarihinde tamamladığı bu eserin muhtelif kütüphanelerde⁴⁵ yazmaları bulunmaktadır. Haydarabat baskısına göre 863 kudsî hadîs içeren⁴⁶ eser, 1292'de İstanbul'da, 1323 yılında birinci ve 1358 tarihinde de üçüncü baskısı Haydarâbad'da⁴⁷ yapılmıştır. Ayrıca 1400/1980'de Kahire'de ve en son 1402/1982 yılında Beyrut'ta basıldığı tespit edilmiştir.

b- **Hâşîye^{tun} alâ Mevdû'âtü 'Aliyyi'l-Kârî** [حاشية على موضوعات علي حاشية على موضوعات علي القاري]⁴⁸.

c- **Hâşîye^{tun} alâ Nuhbeti'l-fiker** [حاشية على نخبة الفكر]⁴⁹.

2- Kur'ân İlimleri

a- **ed-Dureru's-semîne fi fedâ'ili'l-'âyât ve's-suverî'l-'azîme** [الدرر في الثمينة في فضائل الآيات والسور العظيمة]⁵⁰.

⁴⁴ Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, II/345; Bağdatlı, *İdâbu'l-meknûn*, I/13; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167 (Eserin adı burada ... إتحاف السنية şeklinde geçmektedir); ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/89.

⁴⁵ Kayseri Raşid Efendi, no: 131; Emanet Hazinesi, no: 673; Milli Kütüphane, A/3786/2. bkz. Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri trs., V/3218, No: 8433.

⁴⁶ el-Medenî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, s. 188-190.

⁴⁷ Yusuf İ. Serkis, *Mu'cemu matbû'âtü'l-'Arabîyyeti ve'l-mu'arabe*, Mısır 1328, II/1720.

⁴⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1069'da (vr.: 91^a) kayıtlı tek sayfalık bir risâledir.

⁴⁹ Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

⁵⁰ Yazar, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041'de (vr.: 215^b-260^b) yer

b- **Câlibu'l-ferec' ve sâlibu'l-harac' fi zelleti'l-kârî** [جالب الفرج وسالب]
[الحرج في زلة القاري]⁵¹.

c- **Havâssu'l-Kur'ân** [خواص القرآن]⁵².

d- **Tecvîdu'l-Kur'ân** [تجويد القرآن]⁵³.

3- Tefsir

a- **Hâşîye^{tu} 'ale't-Tehbîr' fi ilmî't-tefsîr' lî's-Suyûtî** [حاشية على التحبير]
[في علم التفسير للسيوطي]⁵⁴.

b- **Risâle^{tu} fi kıssatı Hârût' ve Mârût** [رسالة في قصة هاروت وماروت]⁵⁵.

c- **Muntehabât^{un} min kutubî's-Suyûtî** [منتخبات من كتب السيوطي]⁵⁶.

4- Fıkıh

a- **Tuhfetu'l-'ihvân' fi'l-halâl' ve'l-harâm' mine'l-hayevân** [تحفة
الإخوان في الحلال والحرام من الحيوان]⁵⁷.

b- **Risâle^{tu} Harreme'l-harâm** [رسالة حرّم الحرام]⁵⁸.

---

alan bu eserini 1169/1756 yılında Süleymaniye medreselerinin birinde tamamlamıştır.

⁵¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041 numarada kayıtlı mecmuada (vr: 114^a-165^b) yer alan bu eserini 1171/1757 yılı Ramazan ayının ikinci gününde tamamlamıştır.

⁵² Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167. Bursa'da, aynı yerde, bu eserin bir nüshasını Bursa Ulu Cami Kütüphanesi'ne vakfettiğini belirtmektedir.

⁵³ Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167 (Burada **el-Kur'ân** [القرآن] lafzı geçmemektedir).

⁵⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1068 numarada kayıtlıdır.

⁵⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1068 numarada kayıtlı olan bu risaleyi müellif, 1170/1757 senesi Şaban ayının sonlarında yazmıştır.

⁵⁶ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1070'da kayıtlı mecmuada (vr.: 25a-37b) bulunmaktadır.

⁵⁷ Bağdatlı, *İdâbu'l-meknûn*, I/239; Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/89. Müellif, eserini 6 Şevval 1167 Cumartesi günü tamamlamıştır.

⁵⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041'da kayıtlı mecmuada (vr.:

c- **Risale^{tm} fi reddi men kâle:** “İhda’u’l-Fâtiha^u li-rûh^u fulân^m fakad eşreke” [رسالة في ردّ من قال: إهداء الفاتحة لروح فلان فقد أشرك]⁵⁹.

d- **Sârîmu’l-vâridât’ fi’r-redd’ ‘alâ ehli’l-hevâ** [صارم الواردات في الرد على أهل الهوى]⁶⁰.

e- **Risâle^{tm} fi Savmî’l-‘âşurâ** [رسالة في صوم العاشوراء]⁶¹.

f- **Su’âlu ’ehl-i Kars** [سؤال أهل قرص]⁶².

g- **Risâle^{tm} fi beyânî hükmi’d-duhân** [رسالة في بيان حكم الدخان]⁶³.

h- **‘Ademu ’ikfârî’l-muslimîn** [عدم إكفار المسلمين]⁶⁴.

i- **Risâletu Turukî’l-’ihtisâb’ ve’n-nasîha** [رسالة طرق الاحتساب والنصيحة]⁶⁵.

177^a-195^b) yer almaktadır. Yazar, bu risaleyi 1170/1756 yılı Rebîulevvel ayının ilk Cuma günü tamamlamıştır.

⁵⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041 numaralı mecmuada (vr.: 195^a-196^b) yer almaktadır.

⁶⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041 numaralı mecmuada (vr.: 195^b-203^b) bulunan bu risâleyi yazar, 1170/1756 tarihinde tamamlanmıştır.

⁶¹ Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167. Yazar, bu eserini 1172/1758 yılı Muharrem ayının 12. günü tamamlamıştır.

⁶² Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041’da mecmuada (vr.: 77^b-79^a) kayıtlıdır. Eser adında geçen Kars [قرص] kelimesi, bilinen ilimizin adıdır.

⁶³ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041’da mecmuada (vr.: 173^b-176^b) kayıtlıdır.

⁶⁴ Bağdatlı, *Hedyyetu’l-‘ârifîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167 (el-Müslimîn [المسلمين] kelimesi, burada takısız olarak Müslimîn [مسلمين] şeklinde geçmektedir). Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041’da mecmuada (vr.: 167^a-169^b) kayıtlı olup, 1187/1773 yılı Cemâziyelulâ ayının ortalarında kaleme alınmıştır.

⁶⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041’da (vr.: 170^a) yer almaktadır. Nihal Değer, *Muhammed Medenî’nin Müselleşât Risâlesinin Tabkîki* (Dnş.: Yrd. Doç. Dr. Halit Zevalsiz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000) isimli çalışmasında Muhammed Medenî’nin adı geçen esere iki şerh yazdığını ancak bunları kütüphane kayıtlarında tespit edemediğini belirtmektedir. *A.g.e.*, s. 41). Yazarın, yukarıdaki bilgiye kaynak olduğu anlaşılan Medenî’nin ifâdelerinde, ilgili esere şerh yazdığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Metinde geçen eserler ise el-Lekkânî’ye aittir.

j- **Risâle^{tu} Nefehâti'l-kurb' ve'l-ittisâl' bi-isbâti tasarruf evliyâi'llâhi teâla ve'l-kerâmeti ba'de'ntikâli's-seyyidi'l-Hamevi'yyi'l-Hanefi^{yyi}** [رسالة نفحات القرب والاتصال بإثبات تصرف أولياء الله تعالى والكرامة بعد انتقال السيد ⁶⁶الحموي الحنفي]

k- **Risâle^{tun} fî 'ademi luzûmi't-telaffuz' bî'n-niyyetî fî kullî devrⁱⁿ min 'ıskâtı's-salât** [رسالة في عدم لزوم التلفظ بالنية في كل دور من إسقاط الصلاة] ⁶⁷.

l- **Fıkhı't-tahâre** [فقه الطهارة] ⁶⁸.

m- **Fedâ'ilu'z-zevâc** [فضائل الزواج] ⁶⁹.

n- **Hâşıye^{tun} 'alâ Muhtasarı Munyeti'l-musallî ve gunyeti'l-mubtedî** [حاشية على مختصر منية المصلي وغنية المبتدي] ⁷⁰.

o- **Mecmû' fevâ'id^e fi's-sefer' ve's-salât' ve'l-'âdâb** [مجموع فوائد في السفر ⁷¹ والصلاة والآداب]

5- Kelâm

a- **Takyîd^{un} fi'l-kadâ' ve'l-fetvâ ve's-şehâde** [تقييد في القضاء والفتوى ⁷² والشهادة]

b- **el-Câmı'u'l-'aksâ fi 'esmâ'llâhı'l-husnâ** [الجامع الأقصى في أسماء الله ⁷³ الحسنى]

⁶⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye No: 1041'de (vr.: 206^a-211^a) kayıtlıdır.

⁶⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye No: 1068 numaralı mecmuada (vr.: 182^b-183^b) mevcut olan bu risâle, 1170/1757 yılı Şaban ayının ortalarında Salı gecesi tamamlanmıştır.

⁶⁸ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1070'de (vr.: 123^b-131^a) kayıtlıdır.

⁶⁹ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1070'de (vr.: 136^b-145^a) kayıtlıdır.

⁷⁰ <http://www.daralhayat.com/print/54270> (11.12.2009).

⁷¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1070'da kayıtlı mecmuada (vr.: 145^b-168^b) bulunmaktadır.

⁷² Carl Brockelmann, *GAL, Suppl.; Geschichte der Arabischen Litterature, Supplementband*, Leiden 1937-1939, II/522.

⁷³ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu 1032 numaralı mecmuada (vr.: 1^b-8^a) kayıtlı olan bu risaleyi müellif, 1184/1774 yılı Ramazan ayının 29. gecesi tamamlamıştır.

- c- **Risâle^{tu} şerhi'l-'esmâi'l-husnâ** [رسالة شرح الأسماء الحسنی]⁷⁴.
- d- **el-Câmi'u'l-a'zam fî 'esmâ'i Nebiyyina'l-mu'azzam** الجامع الأعظم
[75. فی أسماء نبینا المعظم]
- e- **Hâşiye^{tun} 'alâ 'Urcûzeti Cevhereti't-tevhîd** حاشیة علی أرجوزة جوهرة
[76. التوحید]
- f- **Havâssu 'esmâillahi'l-husnâ** [خواص أسماء الله الحسنی]⁷⁷.
- 7- Tarih ve Siyer
- a- **Cem'u'l-fusûl' ve'l-fevâid' fî târihi Beyti'l-harâm** و جمع الفصول
[78. الفوائد فی تاریخ بیت الحرام]
- b- **Temyîzu'l-fâdil' 'ani'l-mefdûl** [تمییز الفاضل عن المفضول]⁷⁹.
- c- **Şerhu esmâ-i 'ehli Bedrⁿ, -rıdvânullahi 'aleyhim-** شرح أسماء أهل
[80. بدر، رضوان الله عليهم]

⁷⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1032'daki mecmuada (vr.: 8^a-9^a) kayıtlı eserdir.

⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1032'da kayıtlı mecmuada (vr.: 9^a-57^a) yer almaktadır. Yazar, bu eserini 14 Şaban 1195/1781 tarihinde tamamlamıştır.

⁷⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1069 numarada kayıtlı mecmuada (vr.: 65^a-71^a) yer almakta olup, 1186/1773 yılında tamamlanmıştır.

⁷⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1069'da kayıtlı mecmuada (vr.: 101^b-103^a) yer almaktadır.

⁷⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1050'deki mecmuada (vr.: 1^b-78^a) yer almaktadır. Müellif, bu çalışmasını 1194/1780 yılı Şaban ayının son Çarşamba günü Süleymaniye Camii'nde tamamlamıştır.

⁷⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1032'de kayıtlı mecmuada (vr.: 57^b-62^b) mevut bir risâledir.

⁸⁰ Bağdalı, *Hediyetu'l-'ârifîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167 ("Rıdvânü'l-lâhi 'aleyhim" ifadesi geçmemektedir); Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1032'de kayıtlı mecmuada (vr.: 63^b-170^b) yer almakta olan bu risâleyi müellif, 1174/1760 tarihinde tamamlamıştır.

d- **Mevlidu'r-Rasûl', -salla'l-lahu 'aleyhi ve sellem-** مولد الرسول، صلى
[الله عليه وسلم]⁸¹.

e- **Nazmu'd-Dureri's-seniyyet' fi sûreti Hayrî'l-beriyeye** نظم الدرر
[السنية في سيرة خير البرية]⁸².

8- Dua

a- **ed-Dureru'l-munazzam^u fi şerhi'l-Hizbi'l-'a'zam** [الدر المنظم في
[شرح الحزب الأعظم]⁸³.

b- **Risâle^{tun} fi şerhi't-Tehiyyât** [رسالة في شرح التحيات]⁸⁴.

9- Ensâb

a- **Hâşiye^{tun} alâ risâle^{tî} Mustekîmzâde fi'l-'ensâb** حاشية على رسالة
[مستقيم زادة في الأنساب]⁸⁵.

10- Mezhepler Tarihi

a- **Fevâid^u mutenevvi'a^{tun} havle'l- Mu'tezilet' ve gayrühim** فوائد
[متنوعة حول المعتزلة وغيرهم]⁸⁶.

11- Tıp ve Eczacılık

a- **Tuhfetu'l-ihvân' fi hıfzı'l-'ebdân** [تحفة الإخوان في حفظ الأبدان]⁸⁷.

⁸¹ Karabulut, *A.g.e.*, V/3219, no: 8433. Hz. Peygamber'in (sav) kutlu doğumunu konu alan bu eser, 1279/1862 tarihinde Kahire'de yayınlamıştır.

⁸² Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1071'de (vr: 1-27^a) kayıtlı olan bu eseri müellif, 1157/1745 yılının Cemâziyelevvel ayının ortalarında Pazartesi günü İkindi'den önce Mekke'de tamamlamıştır.

⁸³ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu, No: 814'te (vr.: 330) kayıtlı olan bu eseri müellif, 1172 yılının Ramazan ayında yazmaya başlamış 1174 Safer tarihinde tamamlamıştır.

⁸⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1043'de kayıtlı mecmuada (vr.: 89-90) yer alan bu risâleyi yazar, 1166/1753 tarihinde tamamlamıştır. Eser, yazarın annesi Emine Hanım tarafından Süleymaniye Kütüphanesine vakfedilmiştir.

⁸⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1068'deki mecmuada kayıtlıdır.

⁸⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1068'deki mecmuada (vr.: 153^b-177^a) yer almaktadır.

b- **Sahîhu't-Tıbbı'n-Nebevî** [صحيح الطب النبوي] şerhi⁸⁸. 1194/1780 tarihinde tamamladığı bu eser, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebi'l-Feth b. Ebi'l-Fadl b. Ebî Ali el-Ba'î'nin (ö. 709/1309) çalışmasının şerhidir.

12- Coğrafya

a- **Fevâid^u coğrafiyye^{tun} ve buldâniyye** [فوائد جغرافية وبلدانية]⁸⁹.

13- Biyografi

a- **Risâle^{tun} fi menâkıbı ba'zı'l-muhaddisîn** [رسالة في مناقب بعض المحدثين]⁹⁰.

b- **Mecmû'u tabakât** [مجموع طبقات]⁹¹.

14- Eğitim ve öğretim

a- **Hâşiye^{tun} 'alâ'd-Durri'n-nazîm' fi ravmi't-ta'allum' ve't-ta'lim' li-Zekerıyyâ el-Ensârî** [حاشية على الدر التنظيم في روم التعلم والتعليم لتركيا الأنصاري]⁹².

15- Muhtelif Konulu Olanlar

Buraya kadar zikredilen te'lîf, şerh ve hâşiye türü eserlerinden başka muhtelif konulardaki notlarından müteşekkil;

a- **Fevâ'id^u mutenevvi'a** [فوائد متنوعة]⁹³,

⁸⁷ Zâhiriye Kütüphanesi'nde 1080 numarada kayıtlı olan tıp ve eczacılık konulu bu eser, 113 varaktan ibaret olup 1156/1744. tarihinde kaleme alınmıştır. Bkz.: Karabulut, *A.g.e.*, V/3219, no: 8433.

⁸⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu 1069 numaralı mecmuada (vr.: 46^b-55^b) yer almaktadır.

⁸⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1069 1069 numaralı mecmuada (vr.: 103^b-113^a) kayıtlıdır.

⁹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1068'de (vr.: 177^b-182^a) kayıtlı olan bu risâlede bazı muhaddislerin hayatlarına yer verilmiştir.

⁹¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1070'de (vr.: 37^b-43^b) kayıtlıdır.

⁹² Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1070'de (vr.: 131^b-136^b) mevcuttur.

⁹³ Kütüphane kayıtlarında bu adda dört eser gözükmemektedir. Bunlar; **a-** Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1069'da (vr.: 91^b-101^a) Arapça, **b-** aynı koleksiyonda (vr.: 128^b-162^a) Türkçe; **c-** Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1068'de (vr.: 47^b-58^b) ve **d-** aynı koleksiyonda (vr.: 137^b-149^a) geçen hadis ve fıkıh konularını içeren risâlelerdir.

b- Hâşiyetu'ş-şeyh et-Trabzûnî el-Medenî 'alâ 'ecvibeti's-Suyûtî
'ale'l-'es'ileti'l-mi'e [حاشية الشيخ الطرنزوني المدني على أجوبة السيوطي على الأسئلة المائة]⁹⁴,

c- Hâşiyetun 'alâ mev'ızatı'l-habîb ve tuhfeti'l-hatîb [حاشية موعظة الحبيب
وتحفة الخطيب]⁹⁵,

d- Keşfu mu'addalâti's-su'âleyn [كشف معضلات السؤالين]⁹⁶,

e- Keşkûlun fi-hî mi'âtu'l-fevâ'id [كشكول فيه مئات الفوائد]⁹⁷,

f- Levâmihu's-sebûhî fi şerhı faslı'n-nûhî: [لوامح السبوحى فى شرح فصل
النوحى]⁹⁸,

g- Mecmû'a^{tu} fevâid^e şettaⁿ mutenevvi'a [مجموعه فوائد شتى متنوعه]⁹⁹,

h- Mecmû'a^{tu} fevâ'id [مجموعه فوائد]¹⁰⁰,

i- Risâle^{tun} murettebe^{tun} 'alâ 'ebvâbⁱⁿ muferrıka^{tun} ve fevâ'id^e şettaⁿ
[رساله مرتبة على أبواب متفرقة وفوائد شتى]¹⁰¹ isimli çalışmaları da mevcuttur.

Bunun yanında, bazı eserlerin ferağ kayıtlarına göre Muhammed el-Medenî, Ali b. Sultân el-Kârî'nin el-Mevdû'ât [الموضوعات]¹⁰²'ını istinsah ettiği anlaşılmaktadır.

⁹⁴ <http://www.daralhayat.com/print/54270> (11.12.2009).

⁹⁵ <http://www.daralhayat.com/print/54270> (11.12.2009).

⁹⁶ Bağdatlı, *Hedyyetu'l-'ârifîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

⁹⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1070'de kayıtlı 214 varaklık bir eserdir.

⁹⁸ Bağdatlı, *Hedyyetu'l-'ârifîn*, II/345; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

⁹⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1068'da (vr.: 1^a-11^a) kayıtlıdır.

¹⁰⁰ Kütüphane kayıtlarında bu isimde beş eser geçmektedir. Bunlar: **a-** Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu No: 1067'de kayıtlı tefsir, fıkıh, hadis ve kelâm konulu 203 varak hacimli **b-** Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1069'da (vr.: 1^a-46^a) kayıtlı tefsir, hadis ve fıkıh gibi muhtelif konuları ihtiva eden **c-** aynı koleksiyonda (vr.: 56^a-63^a) mevcut tefsir, hadis, dil ve fıkıh mevzularını içeren ve yazarın, tarihi belirtilmeyen yılın Şaban ayında yazdığı, **d-** Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1070'de (vr.: 1^a-3^a) kelâm konulu ve **e-** aynı koleksiyonda (vr.: 23^a-24^b) yer alan ve Hz. Peygamber'in (sav) hac ve umresi ile diğer bazı konuları ihtivâ eden risalelerdir.

¹⁰¹ <http://www.daralhayat.com/print/54270> (11.12.2009).

¹⁰² <http://www.daralhayat.com/print/54270> (11.12.2009).

**RUSEYYILE^{TUN} FÎ BEYÂNÎ'L-ELFÂZÎ'L-LETÎ YESTEVÎ FÎHA'L-
MUFRED^U VE'L-MUSENNÂ VE'L-CEM^{'U} VE'L-MUZEKKER^U VE'L-
MUENNES**

A. Adı

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu 1041 numaralı mecmuada yer alan ancak kaynaklarda kendisinden bahsedilmeyen risâlenin adı, yazma eserde [رسيلة في بيان الألفاظ التي يستوي فيها المفرد والمثنى والجمع والمذكر والمؤنث] **Ruseyyile^{tun} fi beyânî'l-elfâzî'l-letî yestevî fîha'l-mufred^u ve'l-musennâ ve'l-cem^{'u} ve'l-muzekker^u ve'l-muennes** şeklinde geçmektedir.

B. Muhtevası, Kaynakları, Önemi ve Müellifin Metodu

Risâle, *el-'ahad^u* [الأحد], *el-hubârâ* [الحبارى], *el-mefzû^{'u}* [المفزع], *es-sûkâ^{'u}* [السوقة], *el-bes^{'u}* [البسل], *el-hille^{'u}* [الخللة], *er-resûl^{'u}* [الرسول] gibi müfredi, cem'ⁱ, müzekkeri ve müennesi; *hasbuke* [حسبك] gibi dört özelliğin yanında ayrıca tesniye; *el-kurbân^{'u}* [القرحان], *es-selvâ* [السلوى] ve *'aduvve^{'um}* [عدوة] gibi müfredi ve cem'ⁱ aynı olmakla birlikte müfredi *tâ* veya *el-hamâm^{'u}* [الحمام] gibi işâret ismi ile ayrılanlar; *el-beşer^{'u}* [البشر] gibi müfredi ve cem'ⁱ eşit olmasının yanında musennâsı da kullanılan veya *et-teba^{'u}* [التبع] gibi *etbâ^{'um}* [أتباع] şeklinde cemilenen, *el-harb^{'u}* [الحرب] gibi müennesliği semâ'a dayanmakla¹⁰³ birlikte müfredi ile cem'inin eşitliği belli şarta bağlı olan ve *fa'î^{'um}* [فعليل] kalıbında olması nedeniyle müzekkerlik ile müenneslik açısından müsavî olan lafızlardan oluşmaktadır.

Muhtevânın daha iyi anlaşılması için bazı kelimelerin özellikleri hakkında bir kaç kelâm etmekte fayda vardır. Mesela *el-cunub^{'u}* [الجنب] kelimesi, keyfiyet ve kemiyet açısından eşit olmakla¹⁰⁴ birlikte tesniye ve cemi sîgaları, *'aduv^{'um}* [عدو] kelimesi, lafızından müfredi olmayan cemi manâsında bir isim olup müzekkeri

¹⁰² Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1069'da (vr.: 71^b-82^a) yer almaktadır.

¹⁰³ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *el-Muzekker^{'u} ve'l-mu'ennes*, (thk.: Ramazan Abduttevvâb), Kahire 1975, s. 84; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. el-Enbârî, *el-Muzekker^{'u} ve'l-mu'ennes*, (thk.: Târik Abdulavn el-Cenâbî), Bağdad 1987, s. 424, *a.g.mlf.*, *el-Bulğa fi'l-fark^{'i} beyne'l-muzekkeri ve'l-mu'ennes*, (thk.: Ramazan Abduttevvâb), Dâru'l-kutub 1970, s. 75.

¹⁰⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî, *Cemberetu'l-luga*, (tlk.: İbrahim Şemseddin), Beyrut 1426/2005, II/713.

ve müennesi eşittir¹⁰⁵. Ancak ‘*aduvv*^{um} [عدو] kelimesi *sadîk*^{um} [صديق] lafzına hamledilerek müennesi *tâ* [ة] ile ‘*aduvve*^{um} [عدوة] şeklinde de kullanılmaktadır.

Buna ilave olarak bazı kelimelerin belirtilen beş özelliğin herhangi birinde görülen kullanım farklılığının lehçelerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Mesela Hicazlılar, *belumme* [هَلَمَّ] kelimesini sonuna uygun zamirler getirerek kullanırlarken Necdliler kelimenin çekimini yaparlar.

İsimlerin, belirtilen özellikler açısından eşit olmalarında, Araplardan duyulduğu şeklin yanında kelimelere yüklenen anlamların da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela *el-beşer*^u [البشر] ile *el-cinn*^u [الجن] cins isim *el-ka’ûd*^u [القعيد] ile *el-‘aşîr*^u [العشير] *fa’îl*^u [فعليل] kalıbında olduğu için, istisnâî kullanımlar hariç, keyfiyet ve kemmiyet açısından eşittirler.

Bunun yanında *el-cinn*^u [الجن] kelimesi, lafzından müfredi olmayan ve müfredi, sonuna şeddeli *yâ* [ي] getirilerek yapılan cins bir isim¹⁰⁶, *el-hayevân*^u [الحيوان] kelimesi konuşan ve konuşmayan ruh sahibi bütün varlıklar için kullanılan bir kelimedir. Kur’ân-ı kerîmde bu kalıpta kullanılan bu kelime¹⁰⁷ zamana bağlı olarak varlığı sona ermeyen “ebedî hayat” anlamında kullanılmıştır¹⁰⁸. Sâhib manasına gelen *zû* [ذو] ismi, Tayy lehçesine göre sadece müzekkerlik ve müenneslik açısından eşittir. Risalede ayrıca, *el-cunub*^u [الجنب] kelimesinin, yukarıda işâret edilen özelliğine ilâveten, müennes için sonuna *tâ* [ة] getirilmediği ancak *el-beşer*^u [البشر] kelimesi ise, metinde de yer verilen âyete göre tesniyesinin kullanılmasına karşılık ceminin kullanılmadığı ve bu nedenle de Arap dilinde *بشر ثلاثة* şeklinde bir örneğinin görülmediği konuları üzerinde durulmaktadır. Ancak Ebu’l-Hayr Abdalbâkî Selâmet b. Abdalbâkî İbnu’l-Enbârî’ye (ö. 590/1194) göre bu kelime, müzekkerlik ve müennesliğin yanında müfred, tesniye ve cemi açısından da eşittir¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Konu hakkında bkz. Necmeddin Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfîye*, (thk.: Yusuf Hasan Ömer), Bingazi 1996, III/365 vd.

¹⁰⁶ Celâleddin Abdurrahma b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Muzhbir fî ‘ulûmi’l-luğati ve envâ’ihâ*, (tsh.: Fuâd Ali Mansûr), Beyrut 1418/1998, II/104.

¹⁰⁷ Ankebût, 29/64.

¹⁰⁸ er-Râgıb el-Asfahânî, *Mufredâtu elfâzi’l-Kur’ân*, (thk.: Safvân Adnan Dâvûdî), Beyrut 1412/1992, (ح ي ي); krş., Zeynuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir er-Râzî, *Tefsîru garîbi’l-Kur’ân*, (thk.: Hüseyin Elmalı), Ankara 1997, (ح ي ي).

¹⁰⁹ es-Suyûtî, *el-Muzhbir*, II/179.

Müellif eserinde, *Tezyîl* başlığı altında el-Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-muhîl*'i ile el-Feyyûmî'nin *el-Mısbâh*'ından *resûl*^l [رسول] kelimesi hakkında malûmat vermektedir. O, ayrıca el-Mutarriżî'nin *el-Muğrib*'inden, ism-i tafđilin nekre olarak *min* [من] ile kullanıldığında müzekker-müennes ile müfred, tesniye ve cemi bakımlarından eşit olduğu, marife yapıldığında bağlama uygun sığada kullanıldığı ancak izâfetle getirildiğinde ise her iki durumun geçerli olduğu ve ﴿يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى﴾ “O, gizliyi de, daha gizliyi de bilir.” âyetini şâhid göstererek *min* [من] harf-i cerrinin hafzedilebileceği bilgilerine yer vermektedir.

Eserin önemi ilgili şunlar söylenebilir: Eser, lügat ve gramer kitaplarında, risâlenin isminde belirtilen özellikleri tamamında veya birkaçında eşit olduğu direkt ya da dolaylı bir ifâdeyle belirtilmesine rağmen bir arada bulma imkânı olmayan kelimeler hakkında derli toplu bilgi sunan konulu bir çalışma olması ve tespitlerimize göre bu başlık altında lügat alanında ilk çalışma olması yönünden önem arz etmektedir.

Kaynaklarına gelince; Muhammed et-Trabzûnî, başta el-Fîrûzâbâdî'nin **el-Kâmûsu'l-muhîl**'i olmak üzere el-Cevherî'nin **Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye**'si, Ebû Bekir er-Râzî'nin **Muhtârû's-Sihâh**, el-Feyyûmî'nin **el-Mısbâhu'l-munîr**'i ile el-Mutarriżî'nin **el-Muğrib fi tertibi'l-mu'arrib**'inden yararlanmıştı.

Metoduna gelince; yazar, eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlar, ardından *ve ba'du* [وبعد] ile konuya giriş yapar. Bir lügat çalışması olan bu risâlede yazar, ilgili madde ve konu hakkındaki bilgileri, çoğunlukla kaynaklarındaki şekliyle vermiştir. Şâhid olarak sadece âyetleri kullanan et-Trabzûnî, eserini, kendisinin kaleme aldığını belirttikten sonra konu hakkında daha fazla bilgi edinmenin araştırmaya bağlı olduğuna vurgu yaparak mezvûyu bitirir.

C. Nüşhaları

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1041'da kayıtlı mecmuanın 113^a-113^b varakları arasında mevcuttur. Tek nüshası tespit edilebilen risâlede *ba'du* [بعد], madde başları, bab adları, bazı kaynak adları, *Tezyîl* [تذيل] başlığı ve bir yerde de *yestevî* [يستوي] fiili kırmızı mürekkeple yazılmış olup metnin diğer kısımlarında siyah mürekkep kullanılmıştır. Talik yazı ile kaleme alınan risâlenin her sayfasında 25 satır vardır. Bazı maddeleri sayfa kenarlarına yazdığı ve 1191/1777 tarihinde tamamladığı bu eserde herhangi fizikî bir tahribat gözükmemektedir.

D. Metinde Takip Edilen Metot

Metnin tesisinde; risâlede yer alan kelimeler ile diğer konular hakkında verilen bilgiler referans gösterilen kaynaklardan tespit edilerek karşılaştırmaları yapıldı. Şâhid olarak kullanılan âyetlerin tamamı harekelenerek kaynaktaki yerlerine dipnotlarda işâret edildi. Bunun haricinde metnin önemli kısımlarında da harekeleme yapıldı.

II. BÖLÜM

Ruseyyile¹⁰⁹ fî beyânî'l-'elfâzî'l-letî yestevî fiha'l-mufred^u ve'l-musennâ
ve'l-cem^u ve'l-muzekker^u ve'l-muennes

(TAHKİKİLİ METİN)

رُسَيْلَةٌ فِي بَيَانِ الْأَلْفَاظِ الَّتِي يَسْتَوِي فِيهَا الْمَفْرَدُ وَالْمُتَنَّى وَالْجَمْعُ وَالْمَذَكَّرُ وَالْمَوْثُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَكَفَى وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى. وَبَعْدُ، هَذِهِ رُسَيْلَةٌ فِي بَيَانِ الْأَلْفَاظِ الَّتِي
يَسْتَوِي فِيهَا الْمَفْرَدُ وَالْمُتَنَّى وَالْجَمْعُ وَالْمَذَكَّرُ وَالْمَوْثُ

باب الهمزة

المشئأ، كمشئكن: القبيح¹¹⁰.

باب الباء

الجنئب، كعئق، بمعنى ذي الحدث الأكبر، أو يقال: جنئبان وأجناب، لا جنئبة¹¹¹.

¹¹⁰ المشئأ، كمشئع: القبيح وإن كان محبباً، يستوي فيه الواحد والجمع، والمذكر والأنثى، أو الذي يُبغضُ النَّاسَ. وكجخراب: من يُبغضُهُ النَّاسُ، ولو قيل: من يُكَيَّرُ ما يُبغضُ لأجله لحسن، لأنَّ مفعولاً من صيغ الفاعل، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ش ن أ).

¹¹¹ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ج ن ب).

الحرب، يقال: رجل حَرْبٍ: عدو محارب، وإن لم يكن محاربا، للذكر والأنثى، والجمع والواحد¹¹².

هذا رجلٌ حَسْبُكَ من رَجُلٍ، أي: كافٍ لك من غيره، للواحد [والثنائية] والجمع¹¹³.

الحلوبة من الإبل والغنم: الواحدة فصاعدا. جمعه: حَلَائِبٌ وحُلْبٌ¹¹⁴.

العَصْبَةُ، على زنة قَصْبَةٍ¹¹⁵.

باب الحاء

القُرْحَان، كغفران: من لا يُجَدِّز من الصبيان، أي: من لم يصبه الجدري¹¹⁶.

باب الدال

الْقَعِيد: المقاعد، بمعنى الحافظ. قال الله تعالى: ﴿عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ﴾¹¹⁷. وهما قعيد، وهما قعيدان¹¹⁸.

¹¹² الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ح ر ب).

¹¹³ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ح س ب). وما بين المتعقبن تكملة من المصدر السابق.

¹¹⁴ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ح ل ب).

¹¹⁵ العَصْبَةُ، مُحَرَّكَةٌ: الذين يَرْتَوْنَ الرَّجُلَ عن كلالَةٍ من غيرِ والدٍ ولا وَلَدٍ، فَأَمَّا في الفَرَائِضِ: فكَأَنَّ من لم يَكُنْ له فَرِيضَةٌ مُسَمَّاةً فهو: عَصْبَةٌ، إنْ بَقِيَ شَيْءٌ بعد الفَرَضِ أَخَذَ، وقومُ الرَّجُلِ الذين يَتَعَصَّبُونَ له، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ع ص ب).

¹¹⁶ القُرْحَانُ، بالضم: ضَرَبٌ من الكُمَاةِ، الواحدُ: أَقْرَحٌ أو فُرْحَانَةٌ، و. من الإِبِلِ: ما لم يَجْرِبْ قَطُّ، و. من الصَّبِيَّةِ: من لم يُجَدِّزْ، الواحدُ والجمعُ سواءً، وأنتُ فُرْحَانٌ من الأمرِ وفُرْحَانِيٌّ: خارجٌ، ومن لم يَشْهَدْ الحَرْبَ، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ق ر ح).

¹¹⁷ ق، 17/50.

¹¹⁸ القَعِيدُ: الجرادُ لم يَسْتَوِ جناحُه بعدُ، والأبْ، ومنه: قَعِيدُكَ لَتَفْعَلَنَّ، أي: بأبيك. فَعُدْكَ اللهُ، تُقَدِّرُهُ: قَعَدْتُكَ اللهُ، أي: سألتُ اللهُ حِفْظَكَ، كما في قولِهِ تعالى (ق، 17/50)، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ق ع د).

وفعليل وفعلول مما يستوي فيه الواحد والاثنان والجمع، كقوله تعالى: ﴿إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ﴾¹¹⁹، وقوله تعالى: ﴿وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ﴾¹²⁰، انتهى. كذا في «الصحاح»، المُقَاعِد مثله¹²¹.

الولد: هو ما ولده شيء¹²².

الأحد: قال تعالى: ﴿لَسْتُ أَكْأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ﴾¹²³، وقال: ﴿فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾¹²⁴

باب الرء

البشّر، محرّكٌ، بمعنى الإنسان. وقد يثنى، كما في قوله تعالى: ﴿قَالُوا أُنُومٌ لِيَشْرَبْنَ مِثْلَنَا﴾¹²⁵.

العثرّة، كقطرة: النسل¹²⁶.

العشّير: للزوج والزوجة¹²⁷.

الحبارى، كجمادى: الطيّر المعروف¹²⁸.

¹¹⁹ هود، 81/11.

¹²⁰ التحريم، 4/66.

¹²¹ الجوهري، الصحاح، (ق ع د)، كذا في القاموس المحيط، (ق ع د).

¹²² الولد قد يكون واحداً وجمعاً، وكذلك الولد بالضم. ومن أمثال بني أسد: "ولّدك من دُمّي عَقَبَيْك". وقد يكون الولد جمع الولد. والولد: لغة في الولد. ويقال: ما أدري أيُّ ولد الرجل هو، أيُّ أيُّ الناس هو. الجوهري، الصحاح، (و ل د).

¹²³ الأحزاب، 32/33.

¹²⁴ الحاقّة، 47/69. أحدٌ بمعنى الواحد، وهو أول العدد. وتقول: لا أحد في الدار، ولا تقول: فيها أحد. ويوم الأحد يجمع على آحاد. وأما قولهم: ما في الدار أحدٌ، فهو اسمٌ لمن يصلح أن يخاطب، يستوي فيه الواحد والجمع والمؤنث. الجوهري، الصحاح، (أ ح د).

¹²⁵ المؤمنون، 47/23. الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ب ش ر).

¹²⁶ عثرته الرجل: نسله ورهطه الأذنون. الجوهري، الصحاح، (ع ت ر).

¹²⁷ [لم أعر على معناه "الزوجة" في المعجم التي بين يدي].

الدَّر، بمعنى النَّسْل، الدُّرَّة¹²⁹.

باب الشين

الْوَحْش، كالضرب، بمعنى رذالة الناس وصيغائرهم¹³⁰.

باب الضاد

المَحْض: بمعنى الخالص¹³¹.

باب الطاء

الْوَسْط، محرّكة: إذا كان صفةً لشيء¹³².

باب العين

التَّبَع، محرّكة¹³³.

¹²⁸ الحُبَارَى: طائرٌ للدَّكْر والأُنثَى، والواحد والجمع، وألْفُهُ للتأنيث. الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ح ب ر).

¹²⁹ ذرأ الله الخلق يذرُهُمْ ذرءاً. خَلَقَهُمْ. ومنه: الدُّرَّة، وهي نسلُ الثَّقَلَيْنِ، إلا أنَّ العرب تركت همزها، والجمع: الدَّراري. الجوهري، الصحاح، (ذ ر أ).

¹³⁰ يقال: ذاك من وَحَشِ الناس، أي من رذالهم. وجاءني أُوْحاشٌ من الناس، أي من سقَّاطهم. وقد وَحَشَ الشيء بالضم وُحوشَةً وُوحاشَةً، أي صار رديئاً. وأُوْحَشَ القومُ، أي رذوا السهامَ في الرماية مرَّةً بعد أخرى، كأهم صاروا إلى الوُوحاشَةِ والرذالة. الجوهري، الصحاح، (و خ ش)؛ وهو للواجد والجمع، والمذكَّر والمؤنَّث، ويُثَنَّى، وقد يقالُ في الجمع: أُوْحاشٌ وووحاشٌ، وُحَشٌ، ككُكْرَمٍ، وُوحاشَةً ووُوحوشَةً، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (و خ ش).

¹³¹ المَحْضُ: اللبن الخالصُ، وهو الذي لم يخالطه الماء، حلواً كان أو حامضاً. ولا يسمَّى اللبن مَحْضاً إلا إذا كان كذلك. ورجلٌ ماجِضٌ أو ذو مَحْضٍ. ومَحْضَتُ الرجل: سقيته المَحْضَ. وكذلك الإِمْحاضُ. وامْتَحَضْتُ أنا. وكلُّ شيءٍ أخلصته فقد أُمْحَضْتُهُ، وعربيٌّ مَحْضٌ، أي خالصُ النسبِ، الذكر والأنثى والجمع فيه سواءٌ. وإن شئتُ أنثتُ وتثيتُ وجمعت، مثل قلبٍ ومَحْتٍ. الجوهري، الصحاح، (م ح ض).

¹³² الوَسْطُ من كلِّ شيءٍ: أعدله. قال تعالى: ﴿ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ﴾ [البقرة، 143/2]، أي: عدلاً. ويقال أيضاً: شيءٌ وَسَطٌ، أي بين الجيِّد والرديء. الجوهري، الصحاح، (و س ط).

¹³³ التَّبَعُ يكون واحداً وجماعةً، قال الله تعالى: ﴿ إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا ﴾ [ابراهيم، 21/14]؛ ويجمع على أتباعٍ، الصحاح (ت ب ع).

المَفْرَع والمَفْرَعَة، كَمَفْعَد ومَرَحَلَة: المَلْحَأ¹³⁴.

شاهد مَفْنَع، كَمَفْعَد، وَقُنْعَان، بالضم، يستوي في الأخير الكل، أي: رَضَى يُفْنَع به، أو بِحُكْمِهِ، أو بشهادته¹³⁵.

باب الفاء

الدَّنْف، بفتحين: المرَض المُلَاذِم، ورجل دَنَف، وامرأة دَنَف، وقوم دنف، يستوي فيه المذكور والمؤنث، والواحد والجمع. فإن قلت: رجل دَنَف، بكسر النون، قلت: امرأة دَنَفَة، أَنْثَتْ وَنَثَيْتَ وَجَمَعْتَ، كذا في « الصحاح »¹³⁶.

الضَيْف، معروف. وقد يجمع على أضياف وضيوف وضياف، وهي ضَيْفٌ وضيْفَةٌ، كذا في « القاموس »¹³⁷.

باب القاف

الرقيق: المملوك¹³⁸.

السُّوقَة، بالضم: خلاف المملك¹³⁹.

الثَّقَّة¹⁴⁰.

باب اللام

¹³⁴ الفَرْعُ: الذعر، وهو في الأصل مصدر وربما جمع على أفرع. تقول منه: فَرَعْتُ إليك وفَرَعْتُ منك، ولا تقل فَرَعْتُكَ. والمَفْرَعُ: الملحأ. وفلان مَفْرَعٌ للناس، وهم مَفْرَعٌ لهم، وهي مَفْرَعٌ لهم. الجوهري، الصحاح، (ف ز ع).

¹³⁵ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ق ن ع).

¹³⁶ الجوهري، الصحاح، (د ن ف).

¹³⁷ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ض ي ف).

¹³⁸ الرق من المملك، وهو العبودية. والرقيق: المملوك، واحد وجمع. الجوهري، الصحاح، (ر ق ق).

¹³⁹ السوقة: خلاف المملك. يستوي فيه الواحد والجمع، والمؤنث والمذكر. الجوهري، الصحاح، (س و ق).

¹⁴⁰ ثَقْتُ بفلان أَثَقُ، ثقة إذا ائتمنته. والميثاق: العهد. والوثيق: الشيء المحكم والجمع وثاق وقد وثق بالضم وثاقه، أي صار وثيقاً. ويقال: أخذ بالوثيقة في أمره، أي بالثقة. الجوهري، الصحاح، (و ث ق).

الأهل، على زنة القال، بمعنى: الأهل¹⁴¹.

الأهل أيضاً¹⁴².

البسل، كالأقتل، بمعنى الحلال والحرام¹⁴³.

الجلّة، بالكسر: العظماء والسادة والأخطار [113/أ]، وهي¹⁴⁴ المَسَان¹⁴⁵ مِنَّا¹⁴⁶ ومن الإبل¹⁴⁷.

الخلّة، بالكسر: الصديق¹⁴⁸.

الرسول¹⁴⁹.

الطفل: الولد الصغير من الإنسان، والدواب أيضاً. قال ابن الأنباري: ويكون بلفظ واحد، للمذكر والمؤنث، والجمع، قال الله تعالى: ﴿أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ﴾¹⁵⁰. ويجوز المطابقة في التثنية والجمع والتأنيث، فيقال: طفلة وأطفال وطفلات¹⁵¹.

¹⁴¹ الجوهري، الصحاح، (أ و ل).

¹⁴² الأهل: أهل الرجل. الجوهري، الصحاح، (أ ه ل)؛ وعشيرته، وذؤو قُرْبَاهُ، ج: أَهْلُونَ وَأَهَالٍ وَأَهَالٌ وَأَهْلَاتٌ، وَجُرْكٌ، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (أ ه ل).

¹⁴³ البسل: الحرام، والحلال، ضد، للواحد والجمع، والمذكر والمؤنث، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ب س ل).

¹⁴⁴ أي: الجلّة.

¹⁴⁵ جمع مسن.

¹⁴⁶ أي: من الأدمي.

¹⁴⁷ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ج ل ل).

¹⁴⁸ الخلة: الخليل، يستوي فيه المذكر والمؤنث. وقد جمع على خلال، مثل قُلَّةٌ و قِلَالٍ. الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (خ ل ل).

¹⁴⁹ وقوله تعالى: ﴿إِنِّي رَسُولٌ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ [الزخرف، 46/43]، ولم يقل: رُسُلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ، لأن فعولاً وفعللاً يستوي فيهما المذكر والمؤنث والواحد والجمع، مثل عدو وصديق. الجوهري، الصحاح، (ر س ل).

¹⁵⁰ النور، 31/24.

الكلّ، بفتح الكاف، بمعنى العيال¹⁵².

المثل¹⁵³.

النَّجْل، بمعنى: النسل¹⁵⁴.

النَّسْل، أيضاً¹⁵⁵.

باب الميم

الحشَم والحشمة، محرّكة، وأحشأه: خاصته الذين يعضّبون له من أهل أو عبيد أو جيرة¹⁵⁶.

الحميم، كأمير: القريب¹⁵⁷.

الحمام، كسحاب: الطير المعروف¹⁵⁸.

هَلَمّ، كلمة بمعنى الدعاء إلى الشيء كـ «تعال» عند أهل الحجاز. وفي لغة نجد: يلحقها الضمائر ويُطابق، فيقال: هَلَمّ، هَلَمّا وهَلُمّوا وهَلُمّن¹⁵⁹.

151 الطفل: المولود. وولد كلّ وحشيّة أيضاً طفلاً، والجمع أطفال. وقد يكون الطفل واحداً وجمعاً، مثل الجنب. قال تعالى: ﴿أَوِ الْطِفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَطْهَرُوا﴾ [النور، 31/24]، الجوهري، الصحاح، (ط ف ل).

152 الكلّ: العيال والثقل. قال الله تعالى: ﴿وَهُوَ كُلٌّ عَلَى مَوْلَاةٍ﴾ [النحل، 76/16] والجمع الكلول. الجوهري، الصحاح، (ك ل ل).

153 مثلن: كلمة تسوية. يقال: هذا مثله ومثله كما يقال شبيهه وشبهه بمعنى. الجوهري، الصحاح، (م ث ل).

154 النجل: النسل. الجوهري، الصحاح، (ن ج ل).

155 النسل: الولد. الجوهري، الصحاح، (ن س ل)؛ وفي القاموس المحيط، (ن س ل): النسل: الخلق، والولد.

156 الحشَم، محرّكة، للواحد والجمع: وهو العيال، والقراءة أيضاً، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ح ش م).

157 الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ح م م).

158 حمام، كسحاب: طائر برّي لا يألف البيوت، معروف، أو كلّ ذي طوق، وتنع وأجدته على الذكر والأنثى، كالحية، ج: حمام، ولا تُثقل للذكر حمام، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ح م م).

159 هَلَمّ، أي: تعال، مُركبة من ها التنيبه، ومن لم، أي: ضمّ نفسك إلينا، واستعملت استعمال البسيطة، يستوي فيه الواحد والجمع، والتذكير والتانيث عند الحجازيين، وتميم تجريها مجرى رذ، وأهل نجد يُصرفونها، فيقولون: هَلَمّا وهَلُمّوا

باب النون

الْحِنِّ: خلاف الإنس¹⁶⁰.

العَوْن، وَيَكْسَرُ، أَعْوَانًا. والعَوِين: اسمٌ لِلْجَمْعِ¹⁶¹.

قَمِينٌ، مَحْرَكَةٌ، بمعنى الجَدِيرِ وَاللَّائِقِ¹⁶².

القِنِّ، بمعنى الرَّيْقِ¹⁶³.

باب الهاء

وَيْهٌ وَوَيْهَاءٌ: إِغْرَاءٌ. وَيَكُونُ لِلوَاحِدِ وَالْجَمْعِ، وَالْمَذْكَرِ وَالْمُؤَنَّثِ، قَالَه صَاحِبُ «الْقَامُوسِ»¹⁶⁴. قَالَ فِي «مَخْتَارِ الصَّحَاحِ»: «وَيْهٌ: إِذَا أَعْرَأَهُ بِالشَّيْءِ، يُقَالُ: وَيْهَاءُ يَا فُلَانٌ، وَهُوَ تَحْرِيطٌ، كَمَا يُقَالُ: دُونَكَ يَا فُلَانٌ»¹⁶⁵.

يَا هَيَاءٌ، لِلوَاحِدِ وَالْجَمْعِ، وَالْمَذْكَرِ وَالْمُؤَنَّثِ، قَالَه صَاحِبُ «الْقَامُوسِ»¹⁶⁶. قَالَ فِي «مَخْتَارِ الصَّحَاحِ»: «يَهْيَاءٌ، يَقُولُ الرَّاعِي مِنْ بَعِيدٍ: يَا يَاهُ، أَيُّ: أَقِيلُ¹⁶⁷، أَنْتَهَى.

وَهَلْمِي وَهَلْمِيٌّ، وَقَدْ تَوَصَّلَ بِاللَّامِ، فَيُقَالُ: هَلِمَ لَكَ، وَتُنْفَلُ بِالنُّونِ، فَيُقَالُ: هَلَمَّ، وَفِي الْمُؤَنَّثِ بِكسر الميمِ، وَفِي الْجَمْعِ بِضَمِّهَا، وَفِي التَّنْبِيَةِ هَلْمَانٌ، لِلْمَذْكَرِ وَالْمُؤَنَّثِ، وَلِلنَّسْوَةِ هَلْمُنَانٌ، الْفَيْرُوزَابَادِي، الْقَامُوسُ الْمَحِيطُ، (ه ل م)، وَالأولُ أَفْصَحُ. الْجَوْهَرِي، الصَّحَاحُ (ه ل م).

¹⁶⁰ الحِنِّ: خلاف الإنس، والواحد حِنِّيٌّ. الْجَوْهَرِي، الصَّحَاحُ (ج ن ن).

¹⁶¹ العَوْنُ: الظَّهْرُ، لِلوَاحِدِ وَالْجَمْعِ، وَالْمُؤَنَّثِ، وَيُكْسَرُ أَعْوَانًا. وَالْعَوِينُ: اسمٌ لِلْجَمْعِ، الْفَيْرُوزَابَادِي، الْقَامُوسُ الْمَحِيطُ، (ع و ن).

¹⁶² القَمِينُ، كَأَمِيرٍ: السَّرِيعُ، وَأَتُونُ الحَمَامِ، وَالخَلِيقُ الجَدِيرُ، كَالقَمِينِ، كَكَيْفٍ وَجَبَلٍ، وَالْمَحْرَكَةُ لَا تُنْتَى وَلَا تُجْمَعُ، الْفَيْرُوزَابَادِي، الْقَامُوسُ الْمَحِيطُ، (ق م ن).

¹⁶³ القِنِّ: عَيْدٌ مُلْكٌ هُوَ وَأَبْوَاهُ، لِلوَاحِدِ وَالْجَمْعِ، أَوْ يُجْمَعُ أَقْنَانًا وَأَقْنَةً، أَوْ هُوَ الخَالِصُ العُبُودَةِ، الْفَيْرُوزَابَادِي، الْقَامُوسُ الْمَحِيطُ، (ق ن ن).

¹⁶⁴ الْفَيْرُوزَابَادِي، الْقَامُوسُ الْمَحِيطُ، (و ي ه).

¹⁶⁵ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ عَبْدِ الْقَادِرِ الرَّازِي، مَخْتَارُ الصَّحَاحِ، مِصر 1369/1950، (و ي ه).

وفي « القاموس »:¹⁶⁸ يَهْيِيهِ بِالْإِبِلِ: قال لها: يا ذَا ياء، وقد تُكْسَرُ، وقد تُنُونُ. ويا هَيَاهُ، للواحد والجمع، والمذكر والمؤنث: استقبل¹⁶⁹. وقد يُنْتَى وَيُجْمَع: يا هَيَاهَانُ، ويا هَيَاهَاهُ¹⁷⁰، بفتح الآخر. و يا هَيَاهَتَانِ ويا هَيَاهَاتُ، كذا في « القاموس »¹⁷¹.

باب الواو والياء

الْجَرِي، كَعَي، بمعنى الْوَكِيل¹⁷².

الحيوان، كما في « المصباح »¹⁷³.

ذو، بمعنى: « الذي » عند طيء¹⁷⁴.

السَّلْوَى: طائر معروف¹⁷⁵.

الْعَدُو¹⁷⁶.

166 الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ي ه ه).

167 الرازي، مختار الصحاح (ي ه ه).

168 في النسخة وقعت هذه الجملة: " يَهْيِيهِ بِالْإِبِلِ: قال لها: يا ذَا ياء، انتهى " زيادة.

169 يقولون: يا هياه، أي: أقبل. الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ي ه ه)، رقم الهامش: 2.

170 كان في النسخة: " يا هياهات"، وهو تصحيف.

171 الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ي ه ه).

172 الجري: الوكيل والرسول. يقال: جري بين الجراية والجراية؛ والجمع أجريناء. وسمى الوكيل جرياً لأنه يجري مجرى موكله. الجوهري، الصحاح (ج ري)، وفي القاموس المحيط (ج ري): الجري، كَعَي: الوكيل، للواحد والجمع والمؤنث، والرسول، والأجير، والضامن.

173 الحيوان: كل ذي روح ناطقاً كان أو غير ناطق، مأخوذ من « الحياة »، يستوي فيه الواحد والجمع، لأنه مصدر في الأصل. محمد بن علي المقرئ الفيومي، المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، مصر 1323، 81/2.

174 الجوهري، الصحاح، باب الألف اللينة.

175 السلوى: طائر معروف، قال الأخفش: لم أسمع له بواحد. قال: ويشبه أن يكون واحده سلوى، مثل جماعته، كما قالوا: دُفلى للواحد والجماعة. الجوهري، الصحاح (س ل و)، وفي القاموس المحيط (س ل و): السلوى: طائر، واجدته: سلواة.

المَقْتُون والمَقَاتِوة والمَقَاتِيَّة: الحُدَام. الواحد: مَقْتَوِيٌّ وَمَقْتَوِيٌّ وَمَقْتَوِيٌّ، وتفتح الواو غير مَصْرُوفَيْن، وهي للواحد والجمع، والمؤنث سواء، أو الميم [فيه]¹⁷⁷ أصلية، من مَقَت: حَدَم¹⁷⁸.

وفي « الصحاح »: [ويقال للخادم]:¹⁷⁹ مَقْتَوِيٌّ، بفتح الميم وتشديد الياء، كأنه منسوب إلى المَقْتِي، وهو مصدر، انتهى. قال أبو عبيدة: قال رجل من بني الحزَماز: هذا رجل مَقْتَوِيٌّ، ورجلان مَقْتَوِيَّان، ورجال مَقْتَوِيَّان، كله سواء. وكذلك المؤنث، وهم الذين يعلمون للناس بطعام بطونهم. قال سيبويه: سألت الخليل عن مَقْتَوِيٍّ وَمَقْتَوِيَّان فقال: هو بمنزلة الأشعريِّ والأشعريِّين¹⁸⁰.

تذييل

وفي « القاموس »: ﴿ إِنَّا رَسُوْلُ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴾¹⁸¹، ولم يقل « رُسُل »، لأن فعولاً و فعيلاً يستوي فيهما المذكر والمؤنث، والواحد والجمع¹⁸²، انتهى.

وفي « المصباح »: أرسلت رسولا: بعثته برسالة يؤديها، فهو فعول، بمعنى مفعول، يجوز استعماله بلفظ واحد للمذكر والمؤنث، والمثنى والجمع، ويجوز التثنية والجمع، فيجمع [على] « رُسُل » بضَمَّتَيْن، وإسكان السين لغة¹⁸³، انتهى.

ويستوي في أفعال التفضيل المذكر والمؤنث والاثنتان والجمع ما دام منكَراً مقروناً بـ « من ». وإذا عُرف أُث وثنِيٌّ وجمع. تقول: هو الأفضل، وهما الأفضلان، وهم الأفضلون والأفاضل، وهي الفضلى،

¹⁷⁶ والعُدُو: ضدُّ الصَّديقي، للواحدِ والجمع، والدَّكْر والأُنثى، وقد يُنثَى ويُجْمَع ويُؤنَّث، جمعه: أَعْدَاءٌ، وجمع الجمع: أَعَادٍ، الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ع د و).

¹⁷⁷ ما بين المنعقفين زيادة من القاموس المحيط (ق ت و).

¹⁷⁸ الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ق ت و).

¹⁷⁹ ما بين المنعقفين زيادة من الصحاح (ق ت و)، لاستقامة المعنى.

¹⁸⁰ سيبويه، الكتاب، تحقيق عبد السلام محمد هارون، القاهرة 2009/1430، 410/3؛ الجوهري، الصحاح، (ق ت و).

¹⁸¹ الشعراء، 16/26.

¹⁸² الفيروزآبادي، القاموس المحيط، (ر س ل).

¹⁸³ الفيومي، المصباح، 112/2.

وهما الفضليان، وهنّ الفضلياتُ والفضّل. وإذا أضيف جاز الأمران. وقد تحذف « من » وهي مقدرة، من ذلك قوله تعالى: ﴿ يَعْلمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴾¹⁸⁴، أي: أَخْفَى مِنَ السِّرِّ. وعلى ذا قولك: الله أكبر، أي: أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، كذا في « الْمُعْرَب »¹⁸⁵.

هذا ما تيسر جمعه على يد كاتبه الشيخ محمد المدني، والتَّبَعُ يزيد على هذا [113/ب].

KAYNAKÇA

- Kurân- Kerîm*, Tenzîl^{um} min Hakîm^{um} Hamîd.
el-BAGDÂDÎ, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Bâbânî, *İdâbu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an 'esâmi'l-keutub ve'l-funûn*, I-II, İstanbul 1364/1945.
-----, *Hedîyyetu'l-'ârifîn: 'Esmâ'u'l-mu'ellifîne ve 'âsârü'l-musannifîn*, I-II, İstanbul 1951.
BROCKELMANN, Carl, *GAL, Suppl.: Geschichte der Arabische litterature, Supplementband*, I-III, Leiden 1937-1939.
BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333/1914.
el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-luğat ve Sıhâbu'l-'Arabîye*, (thk.: Ahmed Abdulğafûr 'Attâr), I-V Beyrut 1990.
DEĞER, Nihal, *Muhammed Medenî'nin Müsellesât Risâlesinin Tabkîki*, Dnş.: Yrd. Doç. Dr. Halit Zevalsız, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.
EMÎN, Ahmed, *Duba'l-İslâm*, I-III, Kahire 1964.
el-ESTERÂBÂDÎ, Necmeddin Muhammed b. el-Hasan, *Şerbu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*, (thk.: Yusuf Hasan Ömer), Bingazi 1996.
el-FERRÂ, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyad, *el-Muzekker ve'l-mu'ennes*, (thk.: Ramazan Abduttevvâb), Kahire 1975.
el-FEYYÛMÎ, Muhammed b. Ali el-Mukrî, *el-Mısbâhu'l-munîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebîr*, Mısır 1323.
el-FÎRÛZ'ÂBÂDÎ, Mecdudîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-mubît*, (thk.: Muessestü'r-risâle), Beyrut 1407/1987.
el-ISFAHÂNÎ er-Râgıb, *Mufredâtu 'elfâzı'l-Kur'ân*, (thk.: Safvân Adnan Dâvûdî), Beyrut 1412/1992.

184 طه، 7/20.

185 أبو الفتح ناصر الدين عبد السيد المطرزي، المغرب في ترتيب المعرب، بيروت (لا تاريخ للطبع)، ص 529-530.

- İBN DUREYD Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî, *Cemberetu'l-luga*, (tlk.: İbrahim Şemseddin), Beyrut 1426/2005.
- İBNU'L-ENBÂRÎ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *el-Bulğâ^{tu} fi'l-fark^e beyne'l-muzekker^e ve'l-mu'ennes*, (thk.: Ramazan Abduttevvâb), Dâru'l-kutub 1970.
- , *el-Muzekker^e ve'l-mu'ennes*, (thk.: Târik Abdulavn el-Cenâbî), Bağdad 1987.
- İBNU'L-ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât, *Nuzhetu'l-'elibbâ³ fî tabakâti'l-'udebâ'*, (thk.: İbrahim es-Samerrâî), Bağdat trs.
- KARABULUT, Ali Rıza -Ahmet Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri trs.
- KÂTİB ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn^e 'an 'esâmi'l-kutub^e ve'l-funûn*, I-II, İstanbul 1941.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn: Terâcumu musannifî'l-kutubi'l-'Arabîyye*, I-XV, Dimeşk 1377/1958.
- el-MEDENÎ, Muhammed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzûnî *Ucâletu'z-zâd fî şerh^e Zubri'l-me'âd^e fî mu'aradat^e Bânet Su'âd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1050.
- , *Cem'u'l-fusûk^e ve'l-fevâid^e fî târihi Beyti'l-barâm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1050.
- , *İcâzet*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1070.
- , *İcâzet*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1071.
- , *Naẓmu'd-Dureri's-seniyye^e fî sîre^e Hayri'l-beryye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1071.
- , *Risâletu Nefehâti'l-kurb^e ve'l-ittisâk^e bi-'isbât^e tasarrufi 'evliyâi'llâh^e teâla ve'l-kerâme^e ba'de'ntikâli's-seyyid'l-Hamevî'yyi'l-hanevî^e*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, No: 1041.
- , *Tuhfetu'l-'ihvân^e fî beyân^el-belâk^e ve'l-barâm^e mine'l-hayevân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 402.
- el-MUTARRİZÎ, Ebu'l-Feth Nâsiruddîn Abdusseyyid, *el-Muğrib^e fî tertîbi'l-mu'arrib*, Beyrut trs.
- er-RÂZÎ, Zeynuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadîr, *Muhtârû's-Sıbâh*, Mısır 1369/1950.
- , *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, (thk.: Hüseyin Elmalı), Ankara 1997.
- SERKÎS, Yusuf İ., *Mu'cemu matbû'âtı'l-'Arabîyye^e ve'l-mu'arreb^e*, Mısır 1328.
- SÎBEVEYHÎ, Ebû Bişr, Ömer b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, I-V, (thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kahire 1430/2009.
- es-SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Muzhir^e fî 'ulûmi'l-luğâ^e ve 'envâ'ihâ*, I-II, (tsh.: Fuâd Ali Mansûr), Beyrut 1418/1998.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayreddîn, *el-'A'lâm: Kâmûsu terâcumⁱⁿ li-'eşherin mine'r-ricâk^e ve'n-nisâ³ mine'l-'Arab^e ve'l-muste'rabîn^e ve'l-musteşrikîn*, I-VIII, Beyrut 2002.